

Значителна част от изключително ценната му кореспонденция също така е загубена. Известно е, че той е кореспондирал с мнозина наши и чужди научни дейци като П. Р. Славейков, д-р Ст. Чомаков, М. Дринов, Ст. Веркович, П. Шафарик, Й. Груев и др. Но и оная преписка запазена и обнародвана от Й. Иванов и Ат. Шопов, изяснява много моменти от развитието на българския църковен въпрос, разкрива отделни страни от живота и характера на немалко възрожденски дейци¹⁹.

В една дописка, поместена в бр. 19 от 10 май 1871 година на в. „Македония“, дописка-некролог, която е едно своеобразно прощаване с починалия Стефан Захариев, се споменава в съгласна форма за някои от заслугите му и се нахвърлят отделни шрихи от идейно-правствен портрет.

„Внезапен смъртен удар прекъсна живота на родолюбивият ни съотечественик г-н Стефан Захариев, на 13 миналаго, който потопа в крайна скръб цялото му домородство, всичките роднини, приятели и съотечественици — пише анонимният дописник — почитател на Стефан Захариев. — Днес с неизказана жалост цялата ни епархия изгубва един от най-родолюбивите си граждани, който като главен поборник по черковний въпрос в града ни, с благоразумните си разпорядения управляваше в духовно и обществено отношение цялата ни епархия; освен това покониний беше и горещ ревнител на българската ни книжевност, която и сдоби с някои книжки, за които му сми дължни крайна признателност. Ний не можем да затаим пред народа неутешимата печал на домородството му, което остава в крайна бедност, на приятелити му, които няма да го забравят, и на всичките му съграждани мало и голямо, които единогласно произнасят *вечна му память*; а пък неговото истинско родолюбие и неуморимо старание дано бъде добър пример на всичките ни граждани. *Вечна му память!*“

Т. Пазарджик, април 18, 1871.

И наистина с цялата си народополезна дейност в Пазарджик и Пазарджишко, в Тракия и Македония, със своята готовност да прави всякакви жертви за благо на народа, с книжовното си наследство и особено с краеведческия си труд, Стефан Захариев заслужено се нарежда в число то на ония възрожденци, които поставиха основите на българската църковна самостоятелност на нашето учебно дело, на просветата и културата през последните две десетилетия преди Освобождението на България.

НОВООТКРИТИ ПИСМА НА АСЕН РАЗЦВЕТНИКОВ ДО АНГЕЛ КАРАЛИЙЧЕВ

МАГДАЛЕНА БАЕВА, МАРГАРИТА ДОЙРЕНСКА

Приятелските и творческите връзки между Разцветников и Каралийчев датират от началото на 20-те години. Сътрудничеството им в прогресивния периодичен печат и посещенията им в клуба на Комунистическата партия укрепват за цял живот дружеските им отношения. Кървавата разпра с въстаналия народ през Септември 1923 г. дълбоко резонира и у двамата младисти поети. Поместените от Разцветников, Каралийчев и Фурнаджиев стихове в кн. 1 на сп. „Нов път“ от 1. XII. 1923 г. под рубриката „Жертвени клади“ недвусмислено свидетелствуват за гражданската доблест на утвърждаващите се творци и са доказателство за духовната близост между тях. В книгата си „Спомени“ (С., Народна култура, 1967, с. 205) Каралийчев прави следното признание: „С Асен Разцветников, скъпият приятел и прекрасния човек, ние прекарахме четвърт век заедно, работихме според силите си на българската книжовна нива, писахме и печатахме книги, обикаляхме села и градове, излизахме много пъти на сцената пред големи и малки слу-

¹⁹ Й. Иванов. Писма от Ст. Захариев. — СБНУ на Българското книжовно дружество, кн. XXI, 1905; Ст. Шопов. Писма из архивата на д-р Стоян Чомаков. — Сборник на БАН, кн. XII, 1919.

шатели, изпитахме и краткотрайната упойка на похвалите, и горчилката на необузданата критика, заедно се отклонихме от пътя, пропадахме в мрак, изгървахме пулса на своя народ и по-късно отново намерихме разковничето на нашата неспокойна младост.⁴

Макар и немного на брой, писмата на Асен Разветников, съхранявани в архива на Ангел Каралийчев, осветляват взаимоотношенията между двамата творци. В тях намираме и данни, които допълват и обогатяват житейската биография на Асен Разветников. Писмото от 5. VI. 1929 г. е своеобразно свидетелство за душевното състояние на поета. За този период от живота му (октомври 1927 — юли 1929 г.), когато той е учителствувал в механо-техническото училище в Габрово, Тодор Харманджиев си спомня: „Лицеше, че достатъчно са го измъчвали негодите, липсата на приятелска среда, самотата сред чужди на неговите интереси хора.“ (Асен Разветников, Ангел Каралийчев и Никола Фурнаджиев в спомените на съвременниците си. С., Български писател, 1976, с. 133.)

Особено внимание изисква първото от публикуваните писма. То хвърля светлина върху характера на някои от възникналите разногласия между сътрудниците на прогресивните периодични издания, като същевременно разкрива и взаимоотношенията им с определени редактори. Документът безспорно е от значение, тъй като става въпрос за първи прояви на сектантско отношение към художественото творчество, за тенденции, които се развиват по-късно през 30-те години.

I*

Резолюция

Аз долуподписаният Henry Fey¹, свикан на голямо предпътствателно събрание в кабинета на мастития наш критик Георги Цанев² след като се занимах с ред въпроси, реших:

1) Протестирам най-високо срещу написаната за мен (от автора на поемата „Бяла крава“... т. е. пардон — „Мауна лоя“³) епитафия.

2) Заявявам, че нямам никакво желание да давам повод на Георги Цанев да ми прави посмъртно издание на съчиненията, за да се прославя и си храни жената и децата.

3) Заявявам, че по-скоро бих предпочел ахасферовско безсмъртие⁴, отколкото да дам със смъртта си удобен случай на Цв. Ив. Хр. П. Тод. Чачановски⁵ да напише цял том стихове, а особено да притиска час по час в мършавите си прегръдки моето Хасково, както злоцастната Желя.

За събранието, Henry Fey

* Първото писмо, което публикуваме тук, е приложено към писмо на Георги Цанев до Ангел Каралийчев и съдържа Резолюция, издържана в хумористичен тон, и два послеслова. Написано е на тесни бели листове с молив. Пликът с адреса не е запазен. Документът е подписан с псевдоним Хенри Фей и не носи дата. Може да се предполага, че писмото е писано през 1923 г., тъй като Георги Цанев в своето изложение съобщава два факта: подготвя издание на творби от Христо Смирненски („печална радост“ — Г. Ц.) и информира за спор, поводът за който е поемата на Ангел Каралийчев „Мауна лоя“, отпечатана през пролетта на 1923 г.

¹ Henry Fey — псевдоним на Асен Разветников, с него се е подписвал в сп. „Червен смях“ (1920—1923); сп. „Смях и сълзи“, 1924; сп. „Звънар“, 1924; в. „Лъч“ 1923; в. „Звезда“, 1924.

² Георги Цанев — академик, литературен критик и историк, р. 1895 г. Дружбата на Асен Разветников с Георги Цанев датира от началото на 20-те години. „От 1922 г. — споделя Георги Цанев (Асен Разветников, Ангел Каралийчев, Никола Фурнаджиев в спомените на съвременниците си. С., Български писател, 1976, с. 59) — бяхме винаги заедно — четворката: Каралийчев, Разветников, Фурнаджиев и аз. Една четворка, напълно единна — с еднакви политически убеждения, с едни и същи чувства и литературни интереси. Сътрудничехме всички в комунистическите издания: комсомолския орган „Младец“, литературно-научната притурка на „Работнически вестник“, а после и в „Нов път“.

³ „... от автора на поемата „Бяла крава“... т. е. пардон — „Мауна лоя“... — Ангел Каралийчев (1902—1972). През 1923 г. той издава поемата „Мауна лоя“ (заглавието е име на вулкан, тук пародирано от Ас. Разветников), оценена от Георги Цанев като „едно слабо, но гръмогласно съчинение във футуристичен стил“.

⁴ „... ахасферовско безсмъртие“ — Ахасфер, легендарният „вечен еврей“, осъден да се скита по земята до свършека на света.

⁵ Цв. Ив. Хр. П. Тод. Чачановски-Цветан Чачановски, сътрудник на сп. „Червен смях“.

P. S. I. Вчера ме викаха в печатния комитет по въпроса за сборника⁶. Прие ме Тод. Петров (Видинския)⁷. Съобщи ми страшно радостната новина, че моите две стихотворения щели да бъдат напечатани, само че . . . се нуждаят от някои поправки. В „Новата Голгота“⁸ трябвало да поправа една дума само—това се казва критик, а не като Г.Ц. да ти намери 100 000 думи за поправяне! Казано е там: „И сякаш всичко беше лунен сън.“ Прилагателното *лунен* да се махне, защото работниците нямало да разберат що за сън е това; луната ли го е сънувала, или на луната е сънуван, или при луна, или под луна и пр. Най-лошото в тая работа е, разбира се, че подобни сънища в съновниците ги няма. В „Младежка песен“⁹ трябва от израза — „кълнем се в кръвта си ще палим зората на вечния ден“ — да се махне думата *вечен*. Съображенията са следните. — Ние сме хора марксиста, то се знае — стари марксиста. Ние по нашата диалектика твърдим, че всичко е относително и променливо, следователно нищо вечно няма. Буржоазията от своя страна, желайки да закрепи кървавото си класово господство над широките трудящи се маси и раб. класа, се мъчи да втъпни на последните, че нейната власт е вечна. И вот как, аз бедния дурачек, без да съзнавам давам подкрепата си на тия реакционни замисли, като втъпквам в съзнанието на работниците думата *вечен*. . . О, нещастен аз. . . Главата си с пепел ще посипя /за нещастие тя е бръсната и няма да го задържи/, ще ида при Народния¹⁰, ще падна там на колена пред новите порти и три дни ще ридая и прося прошка за великия си грях. . . И ще излязат на третия ден привечер гигантите на нашата поезия и критика — Димитър Иванов Полянов-Морянин¹¹, Черкез Казбич¹², Тодор Петров и Цветан Иванов Христов Чачановски (който, излизайки от работа, ще бърза да занесе хляб на своето гладно семейство), ще протегнат над мене ръце и ще кажат: „Слава Богу, вразуми се най-сетне!“ И т. н., и т. н.

Засега аз си взех обратно ръкописите уж да направя нужните поправки, *но не мисля да ги връщам назад*. Викай също и тебе, Кюляков¹³, Терпешев¹⁴ и др. — за същата работа. Добре ще сторим и ти да си вземеш назад ръкописите. Кюляков и той ще стори същото. И докато не оставят сборника в ръцете на хора, които разбират от подобни неща — да ги не връщаме. Две думи и за „Черв. смях“¹⁵. Кюляков не ще вече да сътрудничи, аз също. Към отказа трябва да се присъединиш и ти. Пиши ми по това. Мисля, че сега пред конгреса¹⁶ ще бъде добре да сторим всичко възможно да размърдаме тията в редакцията. *Иначе „Черв. смях“ е загинаги погубен.*

Пиши ми до село.

Целува те Хенри

II. Забравих да ти кажа, че Т. Петров изказа неодобрението си от обстоятелството, че в „Новата Голгота“ съм допуснал Исуса, който, както се знае, едва ли е бил член на III Интерн., пък и да е бил, сигурно не си е плащал редовно членските вноски. Неговото име сее религиозни предразсъдъци сред шир. раб. маси. Лошото било, че и други някои (ти?) го твърде много употребявали. . .

⁶ . . . по въпроса за сборника. . . — не се установи за какъв сборник става въпрос.

⁷ Тод. Петров (Видинския) — Тодор Петров (1878—1924), журналист, деец на революционното работническо движение в България.

⁸ „Новата Голгота“ — стихотворението е напечатано за пръв път с псевдонима Разцветников в седмичната литературна притурка на „Работнически вестник“, № 23, 2 дек. 1922 г. По-късно авторът преименува стихотворението на „Предтечи“.

⁹ „Младежка песен“ — стихотворението е отпечатано за пръв път в литературната притурка на в. „Работнически вестник“ на 2 септември 1922 г.

¹⁰ Народния — Народният дом в София. Намирал се е на Лъвов мост, опожарен през 1921 г. и възстановен наново със средства на Партията през 1923 г.

¹¹ Димитър Иванов Полянов—Морянин—поет, (1876—1953), редактор на сп. „Червен смях“.

¹² Черкез Казбич — не се установи кой се крие зад този псевдоним.

¹³ Кюляков — Крум Кюляков, поет и художник (1893—1955).

¹⁴ Терпешев — Желязко Терпешев, поет (1902—1937).

¹⁵ „Червен смях“. — „Червен смях“, седмично хумористично художествено литературно списание (25. X. 1919 — IX. 1923).

¹⁶ . . . че сега пред конгреса . . . „става въпрос за партийен конгрес, който не се е състоял.

Драги Ангеле,

обръщам се към тебе за една услуга, която на теб не ще ти струва нищо, но за мен ще бъде твърде ценна.

Работата се състои в следното. Знаеш, че свърших право¹ и че се готвя да довърша славянската филология. Отвън тия две неща изглеждат несъвместими
 ...² ги свързва, за да работя в областта на историята на славянското и българско право. Досега няхах пари, за да дойда да запиша още два семестъра и завърша филологията. Бях решил от наесен да дойда в София и да гледам, как да е, да уредя тая работа: изгледите са обаче не добри.

Тия дни срещнах в вестниците едно съобщение, че между другите стипендии, които дава М-вото на просветата тая година, има и една — за специализация по история на славянското и българско право. Щяла да бъде дадена на човек, завършил нашия факултет и препоръчан от него.

Аз едва ли бих могъл и да допусна, че мога да бъда препоръчан, защото свърших, без да се опозная с някой от професорите (знаеш ме, че съм малко утиклив³, както казва Влайков⁴, и твърде не излизам на преден план). Това е още по-невероятно, като си знам, че по история на бълг. право показах успех „добър“ (каквото е общият ми университетски успех).

Но има и друго едно нещо, което ме кара да се интересувам от тоя въпрос. То е обстоятелството, че в тая област проявяват интерес съвсем малцина. Затуй допускам, че е възможно да няма особено сериозни кандидати за стипендията.

Тук именно ми е нужна твоята помощ. Бъди тъй добър да се срещнеш с Бобчев⁵ и се осведомиш добре в що се състои работата, има ли кандидати и т. н. Като ми дадеш сведенията, ще видя дали да се занимавам по-нататък с тоя въпрос.

Печалното е, че аз на два пъти залагах да работя върху един въпрос от областта на историята на бълг. право, но по липса на каквато и да било литература, не можах дори да започна „съчинението“ си. Иначе, ако бях извадил нещо на бял свят, сега можеше да ми послужи. Но — здраве да е. И то ще бъде.

Тук — мъртва провинциална тишина. Поезия — няма. Уча уж френски и се мъча да започна полски (нужен ми е за сравнителна граматика на славянските езици), но не върви. Уморен съм — нали е край на учебната година.

Ти кой-знае какви детски работи готвиш пак. Поет истински си ти, а нас, дето пишем в годината по 10 реда, вятър ни вее. По-добре да изследваме наказателното право на старите българи, отколкото да пишем стихове—*pour notre plaisir et pour supplice des autres*⁶, както казва Le Sage⁷.

Колю⁸ какво прави? Поздрави всички. Ще ти бъда много признателен, ако ми изпратиш снимките, т. е. картичките от снимката, която направихме.

Асен,

* Второто писмо на Асен Разцветников до Ангел Каралийчев — от 5. VI. 1929 г. Габрово, е написано на бели листове с мастило. Разчита се изключително трудно. Буквите са широки, едри, отвесни, равни като печатни. Пликът с адреса не е запазен.

¹ „Знаеш, че свърших право“ . . . — Разцветников, преди да завърши право през 1926 г., е следвал славянска филология.

² . . . — три неразчетени думи.

³ „утиклив“ — стеснителен.

⁴ Влайков — Тодор Г. Влайков, писател (1865—1943).

⁵ Бобчев — Стефан Савов Бобчев (1853—1940), преподавател по история на българското и славянското право в Юридическия факултет на Софийския университет.

⁶ „... pour notre plaisir et pour supplice des autres“ — за наше удоволствие и терзание на другите.

⁷ Le Sage — Лъсаж, Ален Рене (1668—1747), френски писател.

⁸ Колю — Никола Фурнаджиев (1903—1968), поет.

P. S. Ако чуеш, че някъде има скромна коректорска ваканция, да ме имаш предвид. Ще дойда през юли и не желая вече да се връщам тук, а парите ще ми стигнат само за няколко месеца.

* * *

III*

Сушица, 28. 2. 44

Драги Ангеле,

отдавна вече нямам никаква вест от вас — какво правите, оздравя ли Вела¹ напълно, там ли сте още, или ти си заминал там, където се е евакуирал Съюза на пе-бе?²

Тука снега валя, начевайки от Свети Трифон Зарезан, близо две седмици, затрупа ни и ни замрази. От пътищи научих, че към вас валяло малко.

Сега вее южен вятър, капчуците текоха и взеха дори да пресъхват, чува се пафкането на влака към Стражица. Не ми се стои вече тука, а пък не виждам да се е създала възможност за връщане в София. Искам да отида малко към В.Търново, но чакам да се стопли, защото пътят — най-късият — е през вашата гара, т. е. 15 километра — е доста труден, зет ми ходи на конференция в Гор. Оряховица преди няколко дни и измръзнал, та му изкара една болест.

Обади ми се, моля ти се, и ми пиши какво възнамеряваш ти. Вела да не се бои, на лято като направи 20-на слънчеви бани, съвсем ще забрави пневмонията.

Не съм написал тука нито ред, нито пък съм прочел нещо — най-сериозното четиво, което ме занимава, са вестниците, които чета внимателно, за да разбере не е ли възможно да се върна в София. Ти, както винаги храбър на поста си, без друго написал вече един товар хубави листове, нали?

Желяя ви здраве и всичко най-добро!

Асен

П. П. Нарочно поздрави баща си и майка си от мене, много се безпокоих, когато каруцарът ми каза, че баща ти отишъл с него на гарата за моите куфари. Нали той не биваше да излизар заради окото си. Надявам се обаче, не е станало нещо лошо, и окото му е вече съвсем здраво.

Поздрави и другите познати, а особено моя препрадалечен роднина Канджев, с когото свирехме и пяхме така хубаво, но уви! не бидохме достойно оценени от висшето стражишко общество, което се беше събрало на угощение по случай осветяването на къщата му.

Ако знаеш адреса на Коля Фурнаджиев, съобщи ми го.

* * *

IV**

Сушица, 25. 4. 44.

Драги Ангеле,

на 20 и 21 т. м. бях в София, веднага след последната бомбардировка, и смятам за неизлишно да ти съобщя, че жилището ви не е пострадало от тая бомбардировка. Минах край него, дори влязох в коридора, вратата ви само не е в ред.

* Третото писмо — от 28. II. 1944 г., с. Сушица — е написано на бяла луксозна хартия на машина. Адресирано е: До Господин Ангел Каралийчев, писател, с. Стражица, Гор. Оряховско. Подател: Асен Разцветников, с. Сушица, Гор. Оряховско. Асен Разцветников е бил евакуиран в с. Сушица от 4. I. 1944 до юли 1944 г. и е живял в дома на сестра си Кръстина Трифонова.

¹ Вела — Вела Каралийчева, съпругата на Ангел Каралийчев.

² „Съюза на пе-бе“ — Съюзът на популярните банки.

** Четвъртото писмо е от 25. IV. 1944 г. от Сушица. Написано е върху пощенска картичка с мастило и с характерните за Разцветников печатни букви. Адресирано е: До господин Ангел Каралийчев, с. Койнаре, Белослатинско. В с. Койнаре Каралийчев е бил евакуиран заедно със Съюза на популярните банки като редактор на сп. „Кооперативна просвета“.

Това, което ние наричаме още София, е само един неузнаваем град, може би от преди 500 или 1000 години, една развалина, една пустиня, в която шях да умира от жажда. В единичния оазис, който намерих по дългия път от моята квартира до Подуене, се продаваше само вино.

Завърнах се болен от мъките в летящия ад, който ние в незлобливото си невежество наричаме влак. Ами че то второто пришествие е вече настанало, всички кръгове на ада са вече действителност, само че ние не ги виждаме, поете. . .

Както и да е, нека оставим тия апокалиптични размисли.

Завиждам ви на обществото, аз съм съвсем сам тука. Завиждам ви също и на реката, в която скоро ще почнете да се разхлаждате.

Много здраве на всички ви! Асен.